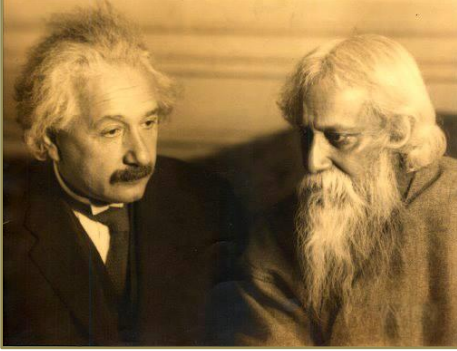

REALLIĞIN TƏBİƏTİ

Albert Eynşteyn ilə Rabindranat Taqorun söhbəti

*Söhbət 14 iyul 1930-cu ildə baş tutub
(material filosof E.Əliyev tərəfindən təqdim olunub)*

Eynşteyn: Siz dünyadan təcrid olunmuş Allaha inanırsınız mı?

Taqor: Təcrid olunmamış Allaha. Bitib-tükənməyən insan şəxsiyyəti Kainatı anlayır. Heç nə insan şəxsiyyəti üçün anlaşılmaz ola bilməz. Bu sübut edir ki, Kainatın həqiqəti insan(ın) həqiqətidir.

Öz fikrimi aydınlaşdırmaq üçün mən elmi bir faktdan istifadə edirəm. Materiya - aralarında boşluq olan proton və elektronlardan ibarətdir, amma buna baxmayaraq o ayrı-ayrı elektron və protonları fəzada birləşdirən rabitə olmadan bütöv görünə bilər. Eynilə bunun kimi insanlıq da individuumlardan ibarətdir, amma onların arasında insan cəmiyyətinə canlı orqanizm vəhdəti bəxş edən insan münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi hökm sürür. Bütövlükdə Kainat bizimlə individuullar kimi əlaqədədir. Bu, insanın Kainatıdır. İfadə edilmiş ideyanı mən incəsənətdə, ədəbiyyatda və insanın dini şüurunda tədqiq etmişəm.

Eynşteyn: Kainatın təbiəti haqqında iki müxtəlif konsepsiya mövcuddur:

- 1) Dünya - insandan asılı olan vahid tamlıq kimi;
- 2) Dünya - insan ağılından asılı olmayan reallıq kimi.

Taqor: Bizim kainatımız əbədi insanla harmoniyada olduqda biz onu həqiqət kimi anlayırıq və gözəllik kimi duyuruq.

Eynşteyn: Amma bu, kainatın xalis insani konsepsiyasıdır.

Taqor: Başqa konsepsiya ola bilməz. Bu dünya-insanın dünyasıdır. Onun haqqında elmi təsəvvür-alimin təsəvvürüdür. Buna görə də bizdən kənarda dünya mövcud deyil. Dünyamız nisbidir, onun reallığı bizim şüurumuzdan asılıdır. Əqliliyin və gözəlliyin bu dünyaya həqiqilik bəxş edən hansısa standartı var; duyğuları bizim duyğularımızla üst-üstə düşən Əbədi İnsanın standartı.

Eynşteyn: Sizin “Əbədi İnsan”ınız insan mahiyyətinin ifadəsidir?

Taqor: Bəli, əbədi mahiyyətin. Biz onu öz emosiyalarımız və fəaliyyətimiz vasitəsilə dərk etməliyik. Biz Ali İnsan dedikdə bizə xas olan məhdudiyyətləri olmayan insanı nəzərdə tuturuq. Elm ayrılıqda götürülmüş bir şəxsiyyətlə məhdudlaşmayan tədqiqatla məşğul olur, o, həqiqətin qeyri-şəxsi insani dünyasıdır. Din bu həqiqətləri başa düşür və onların bizim daha dərin tələblərimizlə əlaqəsini müəyyən edir; bizim individual olaraq həqiqəti dərkimiz ümumi mənə kəsb edir. Din həqiqətə dəyər bəxş edir və biz həqiqəti-onunla öz aramızda harmoniya hiss edərək anlayırıq.

Eynşteyn: Amma bu o deməkdir ki, həqiqət və gözəllik insandan kənarında müstəqil deyil.

Taqor: Bəli, müstəqil deyil.

Eynşteyn: Əgər birdən insanlar mövcud olmasalar, onda Apollon Belvederskiy gözəlliyini itirərmə?

Taqor: Bəli!

Eynşteyn: Mən gözəlliyin bu cür konsepsiyası ilə razıyam, amma həqiqət konsepsiyası ilə razı ola bilmirəm.

Taqor: Nə üçün? Axı həqiqət insan vasitəsilə dərk edilir.

Eynşteyn: Mən öz konsepsiyamın düzgünlüyünü isbat edə bilmərəm, amma bu, mənim dinimdir.

Taqor: Gözəllik-universal insanda təcəssüm etmiş kamil harmoniya idealından ibarətdir; həqiqət-universal ağılın kamillik zirvəsidir. Biz individuumlar həqiqətə, kiçik və böyük səhvlər edərək, damla-damla təcrübə toplayaraq, aqlımızı aydınlaşdıraraq yaxınlaşırıq, yoxsa başqa hansı yolla biz həqiqəti dərk edə bilərik ki?

Eynşteyn: Mən isbat edə bilmərəm ki, elmi həqiqət doğrudan da insandan asılı olmayan həqiqətdir, amma mən buna möhkəm inanıram. Həndəsədə Pifaqor teoremi insan varlığından asılı olmayan, nəse təxmini doğrunu müəyyən edir. Hər halda əgər insandan asılı olmayan reallıq varsa, onda bu reallığa müvafiq olan həqiqət də olmalıdır və birincinin inkarı öz arxasınca ikincinin də inkarını gətirir.

Taqor: Universal İnsanda öz ifadəsini tapan həqiqət mahiyyətə insani olmalıdır, çünki əks halda biz individuumların dərk edə biləcəyi heç nəyi, hətta məntiqi proseslərlə, başqa sözlə desək, insani qabiliyyət olan təfəkkür vasitəsilə yaxınlaşa bildiyimiz elmi həqiqəti də heç vaxt həqiqət adlandırmaq mümkün olmazdı. Hind fəlsəfəsinə görə, ayrılıqda götürülmüş bir individuumun ağıl ilə anlaşıla və sözlərlə təsvir oluna bilməyən Brahma var, yəni mütləq həqiqət. O, ancaq individuumun sonsuzluğa tamamilə qərqlənməsi yolu ilə dərk edilir. Belə həqiqət elmə məxsus ola bilməz. Haqqında danışdığımız bu həqiqətin təbiəti səthi xarakter daşıyır, yəni insan ağıl o şeyi təsəvvür edir ki, onu həqiqi sayır, elə buna görə də bu həqiqət insanidir. Onu Maya və yaxud illüziya adlandırmaq olar.

Eynşteyn: Sizin konsepsiyınıza-bu, ola bilsin ki, hind konsepsiyasıdır-uyğun olaraq, biz ayrıca bir şəxsin yox, bütövlükdə bütün insanlığın illüziyaları ilə məşğuluq.

Taqor: Biz elmdə intizama tabe oluruq, şəxsi aqlımıza qoyulan bütün məhdudiyətləri rədd edirik və beləliklə, Universal İnsanın aqlında öz ifadəsini tapan həqiqətin anlaşılmasına gəlib çatırıq.

Eynşteyn: Həqiqət bizim şüurumuzdan asılıdır mı? Bu, problemli məsələdir.

Taqor: Bizim həqiqət adlandırdığımız-reallığın subyektiv və obyektiv aspektləri arasında rəssional harmoniyadan ibarətdir; bu aspektlərin hər biri Universal İnsana məxsusdur.

Eynşteyn: Hətta biz gündəlik həyatımızda istifadə etdiyimiz predmetlərin də insandan asılı olmayan reallığına istinad etmək məcburiyyətindəyik. Biz bunu duyğu orqanlarımızın məlumatları arasında qarşılıqlı əlaqəni rəşional üsulla müəyyən etmək üçün edirik. Məsələn, bu stol hətta əgər evdə heç kim olmasa da öz yerində dayanmış olacaqdır.

Taqor: Bəli, stol individual ağıla əlçatmaz qalacaqdır, amma universal ağıla yox. Mənim qavradığım bu stolu mənimlə eyni cinsdə bir ağıl da qavraya bilər.

Eynşteyn: İnsandan asılı olmayan Həqiqətin varlığı haqqında bizim təbii baxış bucağımızı nə izah etmək olar, nə də isbat, amma ona hamı inanır, hətta ibtidai insanlar da. Biz Həqiqəti fəvqəlinşani obyektivliyə aid edirik. Varlığımızdan, təcrübəmizdən və ağılımızdan asılı olmayan bu reallıq bizim üçün zəruridir, halbuki biz heç deyə bilmərik ki, onun mənası nədir.

Taqor: Elm sübut etdi ki, stol bərk cism kimi sadəcə olaraq görünüşdür və buna görə də, əgər insan ağılı var olmasaydı, bu ağılın stol kimi qavradığı nəsnə də var olmazdı. Elə bu vaxt onu da qəbul etməliyik ki, stolun elementar fiziki reallığı, məsələn elektrik qüvvəsinin fırlanan ayrı-ayrı mərkəzlərinin çoxluğu kimi, nəşə başqa bir şeyi ifadə etmir, belə ki, bu sonuncu da insan ağılına məxsusdur.

Həqiqətin anlaşılması prosesində universal insan ağılı ilə ayrılıqda götürülmüş individuunun ağılı arasında əbədi konflikt baş verir. Bu arasıkəşilməyən anlama prosesi bizim elmimizdə, fəlsəfəmizdə, bizim etikamızda gedir. Hər halda, əgər insandan asılı olmayan hansisa bir həqiqət olmuş olsaydı, onda onun varlığı bizim üçün mütləq surətdə qapalı olardı.

Musiqidə not ardıcılığı kimi hadisələrin ardıcılığı da məkanda yox, yalnız zamanda baş verir; ağılın bunu təşəvvür etməsi çətin deyil. Belə bir ağılın reallıq konsepsiyası Pifaqor həndəsəsinin daha heç bir əhəmiyyət daşımadığı musiqi reallığı ilə qohum olacaqdır. Kağızın reallığı ədəbiyyatın reallığından sonsuz dərəcədə uzaqdır. Kağızı yeyən güvvənin ağılı üçün, ümumiyyətlə, ədəbiyyat deyən bir şey yoxdur, amma insan ağılı üçün ədəbiyyat həqiqət kimi kağızın özündən daha böyük dəyərə malikdir. Eynilə bunun kimi, əgər insan ağılı ilə, nə rəşional, nə də hissi, heç bir əlaqəsi olmayan hansisa bir həqiqət varsa, biz insan ağılına malik varlıqlar olanadək o, yiyəsiz qalacaqdır.

Eynşteyn: Onda mən Sizdən daha dindaram.

Taqor: Mənim dinim Əbədi İnsanın, Universal İnsan ruhunun öz şəxsi varlığında dərk edilməsindən ibarətdir. Bu, mənim “İnsan dini” adlandırdığım Hibbert mühazirələrimin mövzusu olub.